

De bruine staafmier, *Ponera testacea* (Hymenoptera: Formicidae), nieuw voor Nederland

Peter Boer
Matty P. Berg

TREFWOORDEN

Faunistiek, mieren, Noord-Holland

Entomologische Berichten 71 (2): 43-45

Wetenschappelijke collecties bevatten soms verrassingen. Zo kwam bij herdeterminatie van materiaal van *Ponera coarctata* een nieuwe mierensoort voor Nederland te voorschijn: de in Europa zeldzame bruine staafmier *Ponera testacea*. In dit artikel wordt deze soort en de vindplaats bij Huizen in Noord-Holland beschreven.

De Ponerinae of oermieren, zijn zoals de naam al zegt primitieve mieren. Oermieren hebben een relatief lang, smal achterlijf, van de thorax gescheiden door een knoop. Bijzonder ten opzichte van andere subfamilies is dat de door de werksters aangereikte prooien door de larven zelfstandig worden geconsumeerd. De subfamilie kent in Nederland drie soorten. De zwarte staafmier *Ponera coarctata* (Latreille) (figuur 1 en 3) is van de drie soorten het meest algemeen en bereikt in ons land zijn noordgrens (Noordijk et al. 2008). Hun nest is vaak te vinden onder een dichte wortelmassa van kruidige planten, verharde rizoïden van mossen of onder stenen of hout (Noordijk et al. 2008, Boer 2010). De gewone compostmier *Hypoponera punctatissima* (Roger) heeft zijn nest in zaagsel-, houtsnipper- en maaiselhopen en in mijnschachten (Boer 2010). De tropische compostmier *H. schauinslandi* (Emery) wordt alleen in verwarmde gebouwen aangetroffen, waar het nest is te vinden in humeus strooisel en onder bloempotten (Boer & Vierbergen 2008, Boer 2010). Deze drie soorten zijn in Nederland relatief zeldzaam of komen zeer lokaal voor.

De subfamilie Ponerinae kent nu een vierde soort in Nederland: de bruine staafmier *Ponera testacea* Emery (figuur 2 en 4). In de collectie van het Nederlands Centrum voor Biodiversiteit Naturalis werd deze mierensoort ontdekt. Het betrof twee werksters die eerder gedetermineerd waren als *P. coarctata* en die in het landelijke EIS-mierenbestand en in de mierenatlas (Van Loon 2004) ook als zodanig waren opgenomen, evenals in het overzichtsartikel over deze soort in Nederland (Noordijk et al. 2008). Door de vondst van deze nieuwe *Ponera*-soort in Nederland is het noodzakelijk geworden om de tot nu toe veel gebruikte Nederlandse soortnaam voor *Ponera coarctata*, de staafmier, te veranderen in de zwarte staafmier (Boer 2010). In deze bijdrage wordt nadere informatie over de herkenning en ecologie van *P. testacea* gegeven. Daarnaast wordt de vindplaats beschreven.

Herkenning en biotoop

Ponerinae zijn naast hun langgerekte uiterlijk makkelijk te herkennen aan hun ingesnoerde achterlijf; het gaster is door een insnoering duidelijk afgegrensd van de rest van het achterlijf. Het genus *Ponera* wordt van het genus *Hypoponera*

onderscheiden op basis van kenmerken van het lobje aan de onderkant van de knoop (petiolus) tussen gaster en thorax. Bij *Ponera* heeft dit lobje aan de voorkant een gaatje en aan de achterzijde een puntig einde, terwijl het lobje bij *Hypoponera* geen gaatje heeft en aan de achterzijde is afgerond (Boer 2010).

Bij een recente bestudering van Nederlands *Ponera*-materiaal vielen twee werksters op door hun licht, geelbruine lichaamskleur (figuur 2). Het lichaam van *P. testacea* is in tegenstelling tot het gewoonlijk donkerbruine lichaam van *P. coarctata* (figuur 1) duidelijk lichter van kleur. Verder bleek de petiolus opvallend dik (figuur 4) en lag de bovenkant van de petiolus in een lijn met de thorax en het gaster (figuur 2). Bij *P. coarctata* steekt de petiolus iets uit boven de thorax en gaster (figuur 1). De lob aan de onderkant van de petiolus is bij *P. testacea* meestal iets gewelfd en bij *P. coarctata* recht of iets bol. Aanvullende details over het verschil tussen beide soorten is te vinden in Boer (2010). Lichaamskleur en de vorm van de petiolus passen binnen de kenmerken die Csösz & Seifert (2003) voor *P. testacea* hebben opgesomd. Sander Csösz bevestigde de determinatie van *P. testacea* uit Nederland.

De vondst werd gedaan door Matty Berg op 19 augustus 1999. Er werden toen twaalf werksters waargenomen, halverwege de binnenkant van de westpier van de jachthaven te Huizen (NH), aan het Gooimeer, RD 145.4-480.4. Twee werksters werden verzameld. De werksters werden gevonden op een bewolkte, regenachtige dag bij een temperatuur van 17° C. Ze bevonden zich in een nest, onder een wortelmassa van een graspol die tegen een schuin aflopende, op het zuiden georiënteerde betonnen talud groeide. De grassen wortelden in matig grof zand, gemengd met kiezel, tussen stenen. Deze vindplaats bevond zich vlak bij een brede rietzoom aan de oever van het water.

Voorkomen in Europa

Ponera testacea is een warmteminnende soort, die in voorkomen is beperkt tot Centraal- en Zuid-Europa (Csösz & Seifert 2003). De vindplaatsen van *P. testacea* die het dichtst in de buurt liggen van de vindplaats in Huizen, liggen in Wallonië, België. Hier is de soort waargenomen in de Maasvallei, bij Yvoir, rond 1918 en in de vallei van de Lesse bij Turmount in 2005 (Dekoninck et al.

1. De zwarte staafmier *Ponera coarctata*. Foto: April Nobile (antweb.org)
1. *Ponera coarctata*.

2. De bruine staafmier *Ponera testacea* van Huizen, Noord-Holland.
Foto: Peter Boer
2. *Ponera testacea* from Huizen, Noord-Holland.

3. De petiolus van *Ponera coarctata*. Foto: April Nobile (antweb.org)
3. Petiolus of *Ponera coarctata*.

4. De petiolus van *Ponera testacea*. Foto: April Nobile (antweb.org)
4. Petiolus of *Ponera testacea*.

2006). In Frankrijk is *P. testacea* voor zover bekend alleen waargenomen in het Mediterrane gebied, ruwweg ten zuiden van de lijn Toulouse-St. Etienne-Grenoble en op Corsica (AntArea 2010). Ten oosten ligt de dichtstbijzijnde vindplaats in de Duitse deelstaat Brandenburg, bij Berlin, en meer zuidoostelijk in Rheinland-Pfalz en Saarland. Hier heeft *P. testacea* zijn noordgrens tot 52° N (Seifert 2007). In Groot-Brittannië zijn enkele exemplaren gevonden in potvallen langs de oostkust van Kent (Attewell et al. 2010).

Het feit dat *P. testacea* voor 1918 in België is aangetroffen duidt er op dat we niet te maken hebben met een mierensoort die zijn areaal ten gevolge van het warmer wordende klimaat naar het noorden aan het uitbreiden is. In het algemeen wordt verondersteld dat het hier gaat om een xerothermofiele soort (Csösz & Seifert 2003). De vindplaatsen in België en elders in Europa wijzen daar ook op. De vindplaats van Huizen kan mogelijk ook als xerotherm worden beschouwd. Het feit dat de dieren net onder de top van de stenen dijk zijn gevonden, met een zuidelijke expositie en met zeer weinig vegetatie zou kunnen wijzen op een thermofiele habitat. De vindplaatsen in Kent wijzen echter niet bepaald op een xerothermofiel karakter van deze mier (Attewell et al. 2010).

Discussie

Hebben we hier te maken met een mierensoort die over het hoofd is gezien? Nadere inspectie van de Nederlandse collecties

van het Nederlands Centrum voor Biodiversiteit Naturalis en het Zoölogisch Museum Amsterdam leverde geen aanvullende waarnemingen van *P. testacea* op. Ook in België is het *Ponera*-materiaal door Wouter Dekoninck aan een nader onderzoek onderworpen, maar ook dat leverde geen nieuwe gegevens op.

De vindplaats in Huizen is in juni 2010 wederom door ons bezocht. Op de voormalige vindplaats is nu een geheel nieuwe pier gemaakt. Het zoeken naar een nest in de omgeving van het oude nest, in vergelijkbaar microhabitat als waarin het oude nest is aangetroffen, bleef zonder resultaat. Ook in Kent, waar op drie verschillende locaties exemplaren in potvallen zijn aangetroffen, leverde een zoektocht in de directe omgeving van die potvallocaties niets op (Attewell et al. 2010). *Ponera testacea* blijkt een zeldzame soort, met niet-opvallende nesten en kleine kolonies. Dat maakt het zoeken naar de bruine staafmier moeilijk; zelfs bij het stelselmatig afzoeken van geschikte habitats wordt de soort niet gevonden in de omgeving van bekende vanglocaties.

Dankwoord

Wouter Dekoninck willen we bedanken voor zijn onderzoek in de collectie van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, April Nobile (AntWeb.org) voor het gebruik van de foto's en Sander Csösz voor de controle van de determinatie van de *P. testacea*-werksters van Huizen.

Literatuur

AntArea, 2010. Etude, identification, localisation, répartition des espèces de fourmis en France métropolitaine. <http://www.antarea.fr> [30 xi 2010].

Attewell PJ, Collingwood CA & Godfrey A 2010. *Ponera testacea* (Emery, 1895) (Hym: Formicidae) new to Britain from Dungeness,

East Kent. Entomologist's Record and Journal of Variation 122: 113-119.

Boer P 2010. Mieren van de Benelux. Stichting Jeugdbondsuitgeverij.

Boer P & Vierbergen B 2008. Exotic ants in The Netherlands (Hymenoptera: Formicidae). Entomologische Berichten 68: 121-129.

Csösz S & Seifert B 2003. *Ponera testacea* Emery, 1895 stat. nov. - A sister species of *P. coarctata* (Latreille, 1802) (Hymenoptera: Formicidae). Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae 49: 211-223.

Dekoninck W, Maelfait J-P, Vankerkhoven F, Baugnée J-Y & Grootaert P 2006. An update of the checklist of the Belgian ant fauna

with comments on new species for the country (Hymenoptera, Formicidae). Belgian Journal of Entomology 8: 27-41.
Noordijk J, Boer P, Wijnhoven H, Smits J & Raemakers I 2008. De staafmier *Ponera coarctata* in Nederland (Hymenoptera: Formicidae). Entomologische Berichten 63: 78-82.
Seifert B 2007. Die Ameisen Mittel- und

Nordeuropas. Lutra Verlags- und Betriebsgesellschaft.
Van Loon AJ 2004. Formicidae - Mieren. In: De wespen en mieren van Nederland (Hymenoptera: Aculeata) (Peeters TMJ, van Achterberg C, Heitmans WRB, Klein WF, Lefeber V, Van Loon AJ, Mabelis AA, Nieuwenhuijsen H, Reemer M,

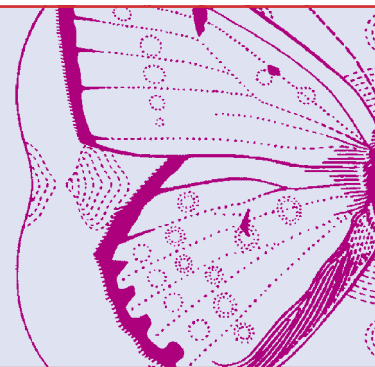
De Rond J, Smit J & Velthuis HHW eds) Nederlandse Fauna 6: 227-263.
Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland.

Geaccepteerd: 27 Januari 2011

Summary

***Ponera testacea* (Hymenoptera: Formicidae) new for The Netherlands**

A thorough study of collection material of *Ponera coarctata* revealed a new ant species for the fauna of The Netherlands, *Ponera testacea* Emery. Two workers have been collected at the pier of the yacht-basin of Huizen, Province of Noord-Holland, in August 1991. Twelve specimens were observed in a small nest, hidden under grass tussocks half way the top of the pier made out of stones. A recent visit to this locality did not reveal new nests of this rare European species.

P. Boer

Gemene bos 12
1861 HG Bergen (NH)
p.boer@quicknet.nl

M.P. Berg

Vrije Universiteit Amsterdam
Afdeling Ecologische Wetenschappen
Sectie Dierecologie
De Boelelaan 1085
1081 HV Amsterdam